

พระพุทธศาสนาในเวียดนาม : เรื่องเล่าจากการเดินทาง

พระปลัดระพิน พุทธิสาโร
คณะสังคมศาสตร์ มจร

เกริ่นนำ

ผู้บริหารคณาจารย์ร่วมงานสัมมนา นำเสนองาน และร่วมลงนาม MOU กับมหาวิทยาลัย Thu Daou Mot University-Trường Đại Học Thủ Dầu Một และภาคีมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ที่เดินทางระหว่าง 6-9 ธันวาคม 2561 ในการเดินทางมี พระศรีธวัชเมธี,(รองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียน) เป็นประธานร่วมลงนามและเดินทางกลับภายหลังลงนามเรียบร้อยแล้ว และมี ดร.ลำพอง กลมกุล (ผู้อำนวยการส่วนวิจัย สารสนเทศ และบริการวิชาการ) เป็นผู้ประสานงาน และอำนวยความสะดวกแก่คณะ มีพระครูปริยัติวิสุทธิคุณ,ผศ.ดร./ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม (วิทยาเขตสุรินทร์) พระใบฎีกากาสุพจน์ ตปโล,ดร/พระครูธรรมธร ศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน,ผศ.ดร.(วิทยาเขตอุบลราชธานี) พระมหาภาณุวัฒน์ แสนคำ, ดร.นภัสสรส์ เหมาะะประสิทธิ์ อ.ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์ (วิทยาลัยสงฆ์ลำปาง) (ดร.พระปลัดสมชาย ปโยโค (วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทราวดี วัดไร่ขิง จ.นครปฐม) ผศ.พระคมสัน ฐิตเมธโส,พระวีรศักดิ์,วาสนา แก้วหล้า (คณะสังคมศาสตร์) ดร.บุญฤติตา ธิรติสกุล (คณะมนุษยศาสตร์) รศ.ดร.วาสนา แก้วหล้า (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์) ดร.ปัทมพร อภัยจิตต์ (โรงพยาบาลนางรอง จ.บุรีรัมย์) พระอาทิตย์ (วัดประยุรวงศาวาส กทม) ร่วมเดินทาง ร่วมสัมมนานาชาติ และนำเสนอผลงาน รวมทั้งมีบุคคลากรส่วนงานอื่น ๆ ส่งผลงานเข้าร่วมเผยแพร่อีกหลายท่าน ในงาน The 1st International Annual Conference Southeast Vietnam Outlook 2018 ที่ Thu Dua Mot University-Trường Đại Học Thủ Dầu Một ประเทศเวียดนาม



ในการเดินทางเวียดนามในช่วงที่ผ่านมา ได้พบเห็นสถานการณ์พระพุทธศาสนาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย วัดกลายเป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างเพื่อการท่องเที่ยว วัดกลายเป็นสถาบันหรือบ่มเพาะคุณภาพชีวิต อันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต รวมไปถึงวัดกลายเป็นส่วนสำคัญของการขับเคลื่อนกลไกเชิงสังคม มีหนังสือหรืองานวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในเวียดนามจำนวนหลายเล่ม และในจำนวนเหล่านั้นสะท้อนภาพความเชื่อมโยงของพระพุทธศาสนาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน โดยมีพระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑสถานจะเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม หลักฐานความเป็นพระพุทธศาสนาที่เห็นด้วยตาเนื้อ ที่เห็นเป็นพระพุทธรูปจากพิพิธภัณฑสถาน อันเชื่อมโยงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสมัยพระนเรศวรมีพื้นที่กระจายไปถึงดินแดนอัน

เป็นส่วนหนึ่งของเวียดนามในปัจจุบัน โดยมีพระพุทธรูปศิลปะแบบบายัน พระพุทธรูปหินทราย และเทวรูป ในช่วงนั้นเป็นหลักฐาน

พระพุทธรูปศาสนาแบบมหายาน ในแบบที่เป็นอยู่ปัจจุบัน จากวัดที่เราไปเยี่ยมชม หลาย ๆ วัด จะเป็นวัดที่สะท้อนค่านิยมเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาในแบบมหายานที่เชื่อมต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน และทำให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนายังเป็นส่วนหนึ่งและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวเวียดนามอย่างแยกไม่ออก และกลายเป็นส่วนสำคัญและเติมเต็มต่อความเป็นบุคคลสำคัญของเวียดนามด้วยเช่นกัน

Museum of Vietnam History: พระพุทธศาสนาในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์

คณะของพวกเราได้ไปยังพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์เวียดนามสนับสนุนค่าเข้าที่ 30,000 Dong หรือประมาณ 30 บาท โดยพิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่บน Nguyen Binh Khiem Street, ก่อสร้างเมื่อ 1926 แต่เดิมถูกเรียกชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า Musée Blanchard de la Brosse เปลี่ยนชื่อตามเมืองว่า The National Museum of Viet Nam in Sai Gon และมาจบในชื่อปัจจุบันเมื่อ ค.ศ.1979 แปลว่าเปลี่ยนแปลงการปกครองทุกอย่างก็ถูกเปลี่ยนตามไปด้วย ภาพรวมของพิพิธภัณฑ์กับวัตถุที่จัดแสดงอาจจำแนกรวม ๆ ได้ คือ อารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ (Prehistoric period) ที่มีอายุช่วง 500,000 ปีก่อน ถึง 2879 ก่อนคริสต์ศักราช ต้องบอกโอ้ให้ ทำไมนานแท้ ลากมาใกล้อีกหน่อยยุคโลหะ (Metal Age) ที่มีอายุ 2879 –179 ปีก่อนคริสต์ศักราช ที่ในพิพิธภัณฑ์จัดแสดงเป็นวัฒนธรรมดองเซิน (Dong Son culture) ที่มีพื้นถิ่นของการขุดค้นพบแถวตอนเหนือของเวียดนาม และวัฒนธรรมซาเหียน (Sa Huynh) ทางตอนกลางของเวียดนาม ถ้านึกไม่ออกก็ต้องบอกว่า “กลองมะโหระทึก” ของเวียดนาม และถูกจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ด้วยเช่นกัน การปกครองแบบจีนและการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของชาติในหุบเขาแม่น้ำแดง เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นช่วง 179 ก่อน คริสต์ศักราช มาจนถึงประมาณ ค.ศ. 938 เป็นการต่อสู้เพื่อเอกราชและเป็นอิสรภาพจากจีนของชาติเวียดนาม นอกจากนี้ยังมีศิลปะจัดแสดงที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและเทวรูปที่เมืองออกแก้ว (Óc Eo) อันมีที่ตั้งทางเวียดนามใต้ตามลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong Delta region) และเทวรูปหินทราย ภาพแกะสลักหินทราย นูนต่ำ ตามแบบขอมโบราณ ช่วงศตวรรษที่ 9-12 รวมไปถึง รูปปั้นหินสลักของอาณาจักรจามปา เชื่อมไปหาประวัติศาสตร์ของอาณาจักรในเวียดนาม ที่มีอารุช ชุต บัลลังค์แบบกษัตริย์ อาทิ ในช่วงของกษัตริย์ Ngô, Dinh, ในช่วงราชวงศ์เล (Ly dynasties, ค.ศ. 939–1225) ราชวงศ์ตรัน และโฮ (Tran and Ho dynasties, ค.ศ. 1226–1407) หรือล่องไปจนถึงราชวงศ์เล และเหงียน (Lê - the Nguyễn, ค.ศ. 1428–1788) รวมไปถึงราชวงศ์ไตเซิน (Tây Sơn dynasty, ค.ศ. 1771–1802) และย้อนกลับมาที่ราชวงศ์เหงียน (Nguyễn dynasty, ค.ศ. 1802–1945) อันเป็นราชวงศ์สุดท้าย หากใครเคยผ่านหูผ่านตาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เวียดนาม กษัตริย์องค์สุดท้ายของเวียดนามก็คือ สมเด็จพระจักรพรรดิบ่าว ดัย (Bảo Đại, ค.ศ. 1926-1945) และนับเป็นการสิ้นสุดระบบกษัตริย์ราชวงศ์เหงียน ในประเทศเวียดนามด้วย ซึ่งสถานการณ์ในภูมิภาคนี้ จะคล้าย ๆ กันคือกษัตริย์สิ้นไปพร้อมกับระบบการปกครองใหม่ ดังปรากฏในจีน สมเด็จพระจักรพรรดิผู่อี๋ (Pǔyǐ, ค.ศ. 1908-1912 และ ครั้งที่ 2 รวม 12 วัน ใน ค.ศ. 1917) ที่ถูกนำมาสร้างเป็นหนังภาพยนตร์ “The Last Emperor-กษัตริย์โลกไม่ลืม” หรือในพม่าอย่างกษัตริย์ธีบอ (Thibaw Min, ค.ศ. 1878-1885) แห่งราชวงศ์คองบอง (Konbaung Dynasty) ที่ถูกเนรเทศไปยังอินเดีย นับเป็นการสิ้นสุดระบบกษัตริย์ในพม่าไปอย่างถาวร ลาวเจ้ามหาชีวิต พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวัฒนา (Sisavang Vatthana, ค.ศ. 1959-1975) เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นคอมมิวนิสต์ ใน ค.ศ. 1975 และระบบกษัตริย์ในกัมพูชา กษัตริย์นโรดม สีหนุ (Norodom Sihanouk, ค.ศ. 1922 –2012) เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสาธารณรัฐ ใน ค.ศ. 1970 และนับเป็นการสิ้นสุดระบบกษัตริย์ไปด้วย แม้ภายหลังกัมพูชาจะรื้อฟื้นกลับคืนมาได้ ใน ค.ศ. 1992/2535 ก็ตาม แต่ทั้งหมดเป็น

สถานการณ์ที่ใกล้เคียงกันของกษัตริย์ในภูมิภาคนี้ เรียกว่าในพิพิธภัณฑสถานเล่าเรื่องกษัตริย์เวียดนามก็เอากษัตริย์ประเทศอื่น ๆ มาเทียบเคียงเพื่อให้เห็นพัฒนาการของแต่ละประเทศที่ไม่แตกต่างกันมากนัก

ย้อนกลับมาที่พิพิธภัณฑสถาน เราได้พบข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่เราประสงค์จะเขียนถึง โดยใช้วัตถุที่จัดแสดงเล่าเรื่อง ตามหลักฐานที่ปรากฏคือพระพุทธรูปศาสนา 2 กระแส 2 นิกายเป็นพระพุทธรูปศาสนาแบบมหายาน และเถรวาท โดยมีฐานเชื่อมโยงจากจีนในกรณีเวียดนาม และเชื่อมโยงจากอาณาจักรเขมรโบราณในประเทศกัมพูชา ตามหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือของ Nguyễn Tài Thư (2008) ในงานเรื่อง “History of Buddhism in Vietnam” หรืองานวิจัยเรื่อง The History of Buddhism in Vietnam (2009) ที่มี Tai th Nguyen เป็นบรรณาธิการ มีผู้เขียนอาทิ Dinh Minh Chi และคณะ เป็นต้น รวมไปถึงในงานของ Minh Chi (1993) *Buddhism in Vietnam* ให้ข้อมูลย้อนกลับไปถึงก่อนสมัยราชวงศ์ซ่ง (Song dynasty) ราว ค.ศ.960-1279 ที่มีหลักฐานถึงความเชื่อมโยงของพระพุทธรูปศาสนา ระหว่างจีนกับเวียดนาม และเชื่อมประสานเป็นพัฒนาการร่วมในอดีตจนกระทั่งปัจจุบันยืนยันถึงกำเนิดของพระพุทธรูปมหายานในประเทศเวียดนาม ซึ่งส่วนใหญ่ก็ให้ข้อมูลไว้ใกล้เคียงกันในส่วนของพระพุทธรูปมหายาน ส่วนในงานวิจัยของ Mae Chee Huynh Kim Lan (2010) *A Study of Theravāda Buddhism in Vietnam* ที่ใช้ข้อมูลของนักวิชาการตะวันตกอย่าง David P. Chandler (2008, *History of Cambodia*) David Chandler, (1991, *The Land and People of Cambodia*) George Coedes. (1968, *The Indianized States of Southeast Asia*) หรือนักวิชาการด้านเขมรศึกษารุ่นใหม่อย่าง Harris Ian, (2006, *Cambodian Buddhism: History and Practice*) รวมทั้งนักวิจัยของเวียดนามเองอย่าง Tỳ Kheo Thiện Minh, (*Sử Du Nhập Phật Giáo Nguyên Thủy Đến Việt Nam “Propagation of Theravāda Buddhism to Vietnam*) Nguyễn Sĩ Lâm, (2004, *Kiến Trúc Chùa Khmer Nam Bộ Dưới Tác Động của Tư Tưởng và Kiến Trúc Phật Giáo Ấn Độ, “Architecture of Khmer Temple under Affection of Indian Buddhist Architecture and Thought”*) Huỳnh Kim Dung, (2008, *Tác Động Của Lịch Đối Với Di Sản Văn Hóa Phật Giáo Nam Tông Khmer Ngành Khmer tỉnh Trà Vinh, “Affection of Tourist toward Cultural Legacy of Khmer Theravāda Buddhism at Tra Vinh Province”*) หรือในงานของ Lê Hương, (1974, *Sử Liệu Phù Nam “Historical Datas of Funan*) ทำให้ได้คำตอบถึงความเชื่อมโยงของพระพุทธรูปในแบบเถรวาทจากอาณาจักรเขมรโบราณที่เป็นทั้งมหายานในแบบยุคมหายาน และเถรวาทในเชิงชาติพันธุ์เขมรที่เชื่อมต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยมีฐานกำเนิดและความเชื่อมโยงกับอาณาจักรเขมรโบราณด้วยเช่นกัน อันเป็นลักษณะทางประวัติศาสตร์ร่วม รวมทั้งปรากฏเป็นพระพุทธรูปที่เล่าเรื่องเกี่ยวกับข้อมูลประวัติใน 2 สายธารในพิพิธภัณฑสถานที่เราพบเห็น ผู้เขียนรวมทั้งคณะจึงตื่นตาอีกครั้งกับข้อมูลและพระพุทธรูป หรือวัตถุที่จัดแสดงอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนากับพระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปไม้ หรือเทวรูปในยุคสมัยที่เกี่ยวข้องคาบเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นความน่าประทับใจอย่างยิ่งอีกครั้ง



พิพิธภัณฑ์ก็เป็นศูนย์รวมของข้อมูล หลักฐาน และวัตถุพยานทางประวัติศาสตร์ ที่จัดแสดงเพื่อเล่าเรื่องอันเปี่ยมข้อมูลประวัติศาสตร์ของประเทศ หรือเรื่องราวในประเทศ ซึ่งเหมือนกันในทุกประเทศที่เป็นความภาคภูมิใจ รวมทั้งสะท้อนความเป็นชาติของประเทศเวียดนามไว้ด้วยเช่นกัน



แต่สิ่งที่ยากนำมาเล่าในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้คือพระพุทธศาสนา และพัฒนาการของพระพุทธศาสนาผ่านพระพุทธรูปที่จัดแสดง ซึ่งในพิพิธภัณฑ์จะมีพระพุทธรูปที่ร่วมสมัยอันเกี่ยวกับพระพุทธรูปจากประเทศไทย ประเทศพม่า กัมพูชา และลาวบางส่วน สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมร่วมของพระพุทธศาสนาในประเทศอาเซียนอื่น ๆ แต่อีกนัยหนึ่งจะเป็นพระพุทธรูปที่เกี่ยวกับดินแดนหรือกำเนิดในพื้นที่เวียดนามที่เป็นพระพุทธรูปหินทราย ที่เกิดขึ้นเนื่องต่อกับพระพุทธศาสนาเมหายานที่เมืองออกแก้ว เมืองบิรวารอันเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรโบราณ “นครวัด-นครธม”



ภาพพระพุทธรูปในพิพิธภัณฑ์เป็นวัตถุจัดแสดงที่มีเป้าหมายเพื่อการสื่อสารความเป็นพระพุทธรูปศาสนา ในแต่ละช่วงเวลาอันเป็นดินแดนของเวียดนามที่มีทั้งพระพุทธรูปนิกายมหายานในแบบเวียดนาม ที่มีจุดกำเนิดจากประเทศจีน ร่วมทั้งการรับอิทธิพลของจีนในประเทศเวียดนาม พระพุทธรูปแบบเถรวาทที่รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมรโบราณ เป็นพระพุทธรูปหินทราย เป็นเทวรูป และพระพุทธรูปร่วมสมัยที่สะท้อนถึงความเป็นพระพุทธรูปศาสนาในแบบปัจจุบันที่เนื่องด้วยกลุ่มชาติพันธุ์เขมรกัมพูชาเป็นต้น ในพิพิธภัณฑ์มีวัตถุจัดแสดงจำนวนมาก แต่พวกผู้เขียนเลือกจะนำมาเล่าในแบบเลือกเอามาเล่าเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาเชิงพื้นที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาในช่วงระยะเวลาสั้นจากพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์เวียดนาม

Dai Nam Temple วัดพระพุทธรูปกับการจัดการท่องเที่ยว

วัดอีกแห่งหนึ่งเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้น ด้วยเอกลักษณ์ สถาปัตยกรรมในแบบพระพุทธรูปนิกายมหายาน นัยหนึ่งเป็นความภาคภูมิใจอีกนัยหนึ่งเป็นการสะท้อนถึงศาสนาในมิติของศาสนาที่กินได้ ดังนั้นคำบอกเล่า



ของไกด์เกี่ยวกับวัด Dai Nam หรือคำเรียกว่าวัดทองคำ Gold-gilded temple in Binh Duong ก็เป็นคำเรียกและเป็นคำในหนังสือแนะนำของไกด์ในการเข้าชม ปกติผู้เข้าชมจะต้องเสียค่าตัว VND 100,000 (\$5) ก็ประมาณ 150 บาท โดยประมาณ แต่มาในคราวนี้เป็นกิจกรรมเสริมของการเข้าร่วมสัมมนาคณะของเราจึงเข้าฟรีไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย โดยสถานที่ดังกล่าวเทียบก็คล้ายกับสวนนงนุชในประเทศไทย ที่จัดแสดงหลาย ๆ อย่าง

ไว้เพื่อความบันเทิงและการท่องเที่ยว หรือเมืองโบราณสมุทรปราการ ก็อาจเที่ยงเคียงได้ วัดจึงเป็นสิ่งประดิษฐ์เพื่อการท่องเที่ยว ที่เน้นความสวยงาม อลังการด้วยสีและขนาด รวมไปถึงเน้นเอกลักษณ์ความเป็นเวียดนาม พวกเราตื่นตะลึงกับขนาด และความอลังการ

โดยในสวนวัดประกอบด้วยวิหารเข็ญร ที่สะท้อนถึงความใหม่ในการก่อสร้าง แต่อลังการในขนาดใหญ่โต และสีที่เน้นสีสดใสเป็นสีทอง เป็นความอลังการงานสร้างในแบบเวียดนาม เป็นการจัดการท่องเที่ยว

ด้วยเหตุผลว่าในพื้นที่ดังกล่าวประกอบด้วย ส่วนสนุก โรงละคร สวนสัตว์ ครอบคลุมอยู่ในพื้นที่ประมาณ 3 พันไร่ ที่เป่าประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว มีข้อมูลว่าสิ่งสร้างมีมูลค่ารวมประมาณ 3 พันล้านบาท



โดยสวนสนุก สวนสัตว์ และวัดเป็นสถานที่ก่อสร้างโดย Mr.Huynh Uy Dung ผู้เป็นเจ้าของและก่อตั้งที่ใช้งบการก่อสร้างไปกว่า 2000 ล้านบาท การก่อสร้างประกอบไปด้วย 17 วิหาร อันประกอบด้วย 5 วิหารอยู่ทางด้านเหนือ อีก 6 วิหารอยู่ตรงกลาง และ อีก 6 วิหารอยู่ด้านใต้ ที่รวมมูลค่าการก่อสร้างกว่า 100 ล้านบาท โดยทั้งเปิดให้นักท่องเที่ยวได้เที่ยวชมฟรี ภายในวัดยังในพื้นที่ประมาณ 50 ไร่ ได้มีการจัดสร้างเป็นสวนที่ทำให้ภาพตัดกันระหว่างสีเหลืองทองในโทนของวัด กับสีเขียวของไม้หลากหลายที่เป็นสวนและสนามหญ้า เป็นความสวยงามที่น่าจำจด เรียกว่าประทับใจไปตาม ๆ กัน ในส่วนวิหารทองคำมีภาพสลักหินดำ ทำด้วยไม้ เคลือบทาด้วยทองคำขนาด 24K สีเหลืองทองสดใสเป็นการเสริมบารมีสำหรับผู้ถ่ายภาพ และสำหรับผู้ที่ชอบท่องเที่ยวคงอดไม่ได้ที่จะถ่ายรูปประหนึ่งรังสีออรัลออกสว่างไสว ก็ไม่ปาน ภายในวัดจึงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเพื่อการกราบไหว้บูชา มี จำนวน 1086 ป้ายชื่อบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์เวียดนาม เป็นการแสดงความเคารพและระลึกถึงเขาเหล่านั้นแต่อดีตด้วยมาวัด Dai Nam ทำให้ได้ข้อสรุปเรื่องการจัดการท่องเที่ยวในศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา หรือการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่นอกเหนือจากวัฒนธรรมแล้ว จะต้องมีการเข้าไปจัดการ เข้าไปออกแบบโดยมีเป้าหมายเป็นการเยี่ยมชม แต่ได้ความประทับใจและเข้าใจในวิถีวัฒนธรรม เอกลักษณ์ของเวียดนามไปด้วย เป็นความอสังการบนการประดิษฐ์สร้างอย่างแท้จริงในความยิ่งใหญ่อสังการที่คณะพวกเราได้เยี่ยมชม วัด Dai Nam เรียกว่าประทับใจไปตาม ๆ กัน



Chùa Hội Khánh (จั่วโหย้คั้น) วัดพระพุทธศาสนาหายาน วิถีวัด วิถีศาสนา

Chùa Hội Khánh หรือวัดโหย้คั้น ตั้งอยู่ที่เมืองกูเหยาหมต (Thủ Dầu Một) จังหวัดบิญห์เยือง (Binh Duong Province) อยู่ห่างจากโฮจิมินห์ ประมาณสัก 20 กิโลเมตรโดยประมาณ เป็นอีกวัดที่คณะของเราได้เยี่ยมชม และเป็นวัดที่มีพระภิกษุอาศัยอยู่ และมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ตามหลักฐานประวัติให้ข้อมูลว่าวัดมีอายุกว่า 250 ปี มีความเก่าแก่และเป็นศูนย์ของเมืองมาเป็นเวลายาวนานชื่อว่าวัด Hoi Khanh Temple (Chùa Hội Khánh) ที่มีประวัติว่าก่อสร้างมาตั้งแต่ ค.ศ.1741 หรือประมาณ พ.ศ.2283 ถ้าเทียบกับประเทศไทยก็ตอนปลายของกรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระเจ้าอยู่บรมโกศ (ครองราชย์ พ.ศ.2275-2301) ถ้าเทียบปีเกิดของคนในประวัติศาสตร์ไทยก็เป็นปีเดียวกับปีเกิดของพระยาพิชัยดาบหัก (พ.ศ.2283-2325) อดีต



เจ้าเมืองพิชัยแห่งอุตรดิตถ์ ขุนพลคูใจ
ของพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าของวลี
ว่า “**จะไม่เป็นข้าสองเจ้าบ่าวสอง
นาย**” เลือกที่จะตายอย่างมีศักดิ์ศรี
ดีกว่าเป็นผู้แพ้ด้วยการคุกเข่า สนใจ
ประวัติท่านก็สืบค้นเอาตามอัยยาศัย
ถ้าพูดถึงวัด **Chùa Hội Khánh** ฟังดู
อาจจะห่างไกลหน่อยแต่ถ้าถอดเสียง
ออกมาจะเป็น “**จั่วโหย้คั้น**” ถัดออก
เป็นภาษาไทยอีกเรียกว่า “**วัดมงคล
สมาคม**” (จั่วโหย้คั้น/ Chùa=วัด/
Hội=สมาคม/ Khán=มงคลหรือสิ่งดีดี/อาจารย์ธวัชชัย พรหมณะ นักเรียนทุนภาษาเวียดนามจาก SEASREP,
Toyota Foundation 2002 ที่มาเรียนภาษาเวียดนาม เมื่อเรียนจบใช้ชีวิตทำงานในเวียดนามเกือบ 10 ปี และมีภรรยาเป็นชาวเวียดนาม ให้ข้อมูลเสริมว่า Khán แปลว่า อิสรภาพ ก็ได้) เป็นวัดอนัมนิกายหรือกลุ่มชน
เวียดนามพลัดถิ่นในประเทศไทย โดยมีหลักฐานว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2319/1776 สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราช (ครองราชย์ พ.ศ.2310-2325/1767-1782) เป็นวัดแห่งที่สอง ของคณะสงฆ์อนัมนิกาย แต่เดิมตั้งอยู่
ที่บ้านฉนวนข้างหลังวังบูรพาภิรมย์ ครั้นจะตัดถนนพาหุรัด รัชกาลที่ 5 (ครองราชย์ พ.ศ.2396-2453/1853-
1910) โปรดเกล้าฯ ทำมาติกรรมสร้างวัดขึ้นใหม่แลกกับที่วัดเดิม และให้สร้างถนนพาหุรัด โดยทรงใช้ทรัพย์
ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย กรมพระเทพนารีรัตน์ (พ.ศ.2421-
2430/1878-1887) พระราชธิดาซึ่งประสูติจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพัน
ปีหลวง (พ.ศ.2407-2462/1864-1919) และสิ้นพระชนม์ขณะพระชันษา 9 ปี จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนขึ้น
เพื่ออุทิศส่วนกุศลและพระราชทานนามถนนว่า “**ถนนพาหุรัด**” ชื่อถนนจึงมีที่มาและเกี่ยวข้องกับเวียดนาม
พลัดถิ่นและวัดอย่างนี้ ปัจจุบัน “**จั่วโหย้คั้น/โหย้คั้นตื่อ**” (วัดมงคลสมาคม) ตั้งอยู่ถนนแปลงนาม ระหว่างถนน
เยาวราช และถนนเจริญกรุง เขตสัมพันธวงศ์ กทม. ฟังดูยังพิกัดไม่ได้ ก็ต้องบอกว่าห่างจากวัดไตรมิตรวิทยาราม
หรือวัดหลวงพ่อดองค่าองค์ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ประมาณ 500 เมตรเห็นจะได้ บางคนอาจบอกว่าไม่รู้อยู่
ตรงไหนไม่เคยไป นั้นพิกัดสถานีรถไฟหัวลำโพงแล้วกัน ห่างจากวัดมงคลสมาคมประมาณ 900 เมตร
โดยประมาณ ถ้าบอกยังไม่รู้ก็ก๊นอนอยู่บ้านไม่ต้องไปไหน ส่วนใครสนใจเกี่ยวกับ “**พุทธศาสนาแบบ
เวียดนามในประเทศไทย**” ก็มีผู้ทำการศึกษาไว้ อาทิ Ven .Tran Duy Hieu (2008/2551) ในเรื่อง A Study
of Annam-Nikaya in Thailand และงานของ Wu Zhibin (2017) เรื่อง The Development of Chinese
Nikaya Mahayana Buddhism in Thailand ในงานของท่านที่สองถึงจะพูดถึงจีนก็ต้องพูดถึงเวียดนามด้วย
เพราะทั้งสองนิกายประหนึ่งเป็นนิกายเดียวกันในประเทศไทย และอีกเรื่องผู้เขียนทำการศึกษาไว้ “**Annam
Niyaka Buddhism on Vietnamese Style in Thailand : History and Development**” (Phra
Palad Raphin Buddhiso and Others,2018) แบบนี้เรียกว่า “**ยกตัว**” เองไหมหนอ ? เอน่า
“**ยกตัวอย่าง**” เพื่อการศึกษาและเป็นวิทยาทานล้วน ๆ ไม่มีเหตุผลอื่น !!!!

ย้อนกลับมาที่การเยี่ยมชม จั้ว โห้ยคั้น (Chùa Hội Khánh) จั้ว ที่ แปลว่าวัด โห้ย แปลว่า สมาคม คั้น แปลว่า สิ่งมงคล ในภาษาเวียดนาม โดย วัดจะแยกเป็นสองฝั่ง โดยมีถนนคั่นกลาง ภาษาไทยอาจเรียกว่า “วัดดอกแตก” ก็ ไม่ผิดแต่พระเถระ ญาติโยมจะทะเลาะกัน แบบ คิดคนไทยหรือไม่มีทราบได้ สอบถามสืบค้นเอาเอง โดยวัดฝั่งหนึ่ง จะมีพระพุทธรูปปางไสยาสน์หรือพระ



นอนทาสีขาว ใหญ่โตมีชาวพุทธกราบไหว้ และกระทำการเดินเวียนประทักษิณตลอดเวลา และในส่วนที่เป็น วิหาร วัดอันเป็นที่อาศัย และเป็นที่พักบิณฑบาตของชาวพุทธที่มีการแกะสลักด้วยไม้เป็นสถาปัตยกรรมที่ ดูจากเนื้อไม้ ลายการแกะสลักบ่งบอกถึงความเก่าและอายุของไม้ สอดคล้องกับการสร้างที่มีอายุกว่า 250 ปี จะมีสวนอาคารวิหารประธานวัด เจดีย์ทรงโบราณสูง 7 ชั้น กุฏิที่พักสงฆ์ที่ตั้งอยู่เรียงราย ซึ่งในวันดังกล่าวเรา จะเห็นชาวพุทธมาสวดทำบุญอุทิศให้แก่ผู้เสียชีวิต โดยมีท่านรองเจ้าอาวาสเป็นผู้ทำพิธี โดยเจ้ารองเจ้าอาวาส ได้มาทำหน้าที่ในการให้คำแนะนำกับคณะของพวกเราพร้อมเล่าประวัติความเป็นมาของวัด โดเล่าถึงความเก่า ของวัด และมีให้ข้อมูลว่าในอดีตมีเจ้าอาวาสจำนวน 9 รูป โดยมีรูปติดผนังเป็นแทนบูชาอยู่ด้านหลัง พระพุทธรูปองค์ประธาน ซึ่งไปสืบค้นอดีตเจ้าอาวาสได้ อาทิ Thích Đại Ngạn, Thích Chân Kính, Thích Chánh Đắc, Thích Trí Tập, Thích Thiện Quới, Thích Từ Văn, Thích Ấn Bửu - Thiện Quới, Thích Thiện Hương Thích Quảng Viên เป็นลำดับกัน โดยขณะที่พวกเราไปพบผู้เป็นล่ามให้ข้อมูลว่าเจ้าอาวาสมี ภาระกิจมากและพักอยู่ ซึ่งเจ้าอาวาสนามว่า Thích Huệ Thông, โดยมีตำแหน่งทางการปกครองเป็นเจ้าคณะ จังหวัด แต่ในตำแหน่งเรียกว่าเลขาธิการ (Secretary-General of the provincial Buddhist association) และมีข้อมูลว่าท่านเดินทางมาร่วมประชุมในงานวิสาขบูชาหลายครั้งโดยมีรูปหมู่อันเป็นสัญลักษณ์ของการเข้า ร่วมประชุมติดอยู่ที่สำนักงานเจ้าอาวาสอันอยู่ด้านหลังของวิหารอันเป็นประธานของวัดในส่วนที่มีพระภิกษุอยู่ อาศัย



รูปหมู่ที่ถ่ายไว้ใน คราวมาประชุมที่ประเทศไทย ของ Ven.Thích Huệ Thông เจ้าอาวาสวัด Chùa Hội Khánh ที่ผู้เขียนเห็นอยู่ที่ ห้องรับแขกของท่าน ระบุปีที่มา ร่วม แสวงว่าท่านร่วมใน ทุก ๆ ปี อย่างต่อเนื่อง จาก ภาพตีความได้ว่าเป็นความ ภาคภูมิใจ ที่ระลึกของผู้ มาร่วมประชุม อีกนัยหนึ่งเป็น

การสะท้อนการทำงานของคณะสงฆ์ไทย โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงฆ์ กับการสร้างเครือข่ายผ่านการประชุมในงานวิสาขบูชาในประเทศไทยเป็นเวลาติดต่อกันหลายปีได้ผล

Thích Quảng Đức Monument อนุสรณ์สถาน พระเผาตัว ด้วย**ความทรงนงเสียด**

เมื่อกลับมายัง Ho Chi Minh พวกเราก็ไปยังพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ อาทิ ตลาดเบญหันท์ (Ben Thanh Market) สัญลักษณ์ของการจับจ่ายสนราคาประหยัด คำนว่ง่าย ๆ ก็ประมาณตลาดนัดจตุจักรของประเทศไทย ที่เป็นสถานที่ที่มีชื่อของนักท่องเที่ยวทั่วโลก ต้องจดไว้ในสมุดบันทึก และมาเที่ยวท่อง รวมทั้งโบสถ์คริสต์ในยุคอาณานิคมของฝรั่งเศส ที่จำลองแบบมาจาก โบสถ์นอทเทอร์ดัม (Notre Dame Cathedral) ในกรุงปารีส รวมไปถึงไปรษณีย์กลางเมืองไซ่งอน (Saigon Central Post



Office) ที่ใช้เป็นสถานที่สำหรับบริหารในยุคอาณานิคม มีข้อมูลว่า Alfred Foulhox (ค.ศ.1840-1892/2383-2435) เป็นผู้ออกแบบ แต่ก็มีข้อมูลว่าอีกฟากเข้าใจว่า

กุस्ताฟ ไอเฟล (Gustave Eiffel, 1832-1923/2375-2466) วิศวกรและสถาปนิกชาวฝรั่งเศส เป็นบุคคลเดียวกันกับผู้ออกแบบ หอไอเฟล (Eiffel Tower, 1887-1889/2430-2432) ที่เป็นสัญลักษณ์กลางกรุงปารีส เป็นสัญลักษณ์ของนักเดินทางทั่วโลก และเทพีสันติภาพที่กลางเมืองนิวยอร์ก (Statue of Liberty, Liberty Island, New York City, 1886) สหรัฐอเมริกา เป็นผู้ออกแบบ นอกจากนี้ยังมี Ho Chi Minh City Hall ศูนย์ราชการของเมืองและสถานที่สำคัญในการบริหารกิจการอาณานิคมในครั้งอดีต ที่รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะแบบโคโลเนียล (Colonial) หรือ เรียกแบบทางการก็เรียกว่าแบบกอธิก (Gothic) หรือเรนาซอง (Renaissance) นอกจากนี้ยังมีรูปปั้นของลุงโฮ หรือโฮจิมินห์ (Ho Chi Minh, ค.ศ.1890-1969/2433-2512) เป็นที่มาของชื่อเมืองที่เปลี่ยนภายหลัง ค.ศ.1975/2518 และผู้นำอันเป็นสัญลักษณ์ของการปลดปล่อยประเทศเวียดนามไปสู่การเป็นเอกราชจากฝรั่งเศส และการรวมชาติของประเทศเวียดนามในประวัติศาสตร์สมัยใหม่

ในเมื่อไหน ๆ ก็มาถึงที่เมือง Ho Chi Minh แล้วพวกเราจึงได้แจ้งความประสงค์ไปยังไกด์ และคนขับรถว่าช่วยพาไปดูอนุสาวรีย์พระผู้กล้าหน้อย ทำนองว่า พาไปหน้อย อยากรู้อยากเห็นต่อวีรกรรมของท่าน การยกมาเขียนไม่ได้ต้องการตอกย้ำอะไร เพียงแต่ว่าต้องการมาสดุดีหัวใจของความเด็ดเดี่ยวของท่าน ที่ทำเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการ “**ยื้อนแย้ง**” อำนาจการปกครองในเวลานั้นอีกความหมายหนึ่งเป็นสร้างประวัติศาสตร์ให้โลกจำว่า ครั้งหนึ่งพระท่านทำไว้อย่างไร สถานที่ที่เราจะผ่านเป็นอนุสรณ์สถาน**พระทิก กวาง ดีก** (Thích Quảng Đức Monument) ที่มีข้อมูลว่าท่านเกิดเมื่อ **พ.ศ. 2440/1897** และมรณภาพในเหตุการณ์เผาตัวเองเมื่อ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2506/1963 ท่านเป็นภิกษุณีภิกษุฆราวาสชาวเวียดนามที่เผาตัวเองจนมรณภาพ บนสี่แยกถนนไซ่งอนเพื่อประท้วงเนื่องจากที่รัฐบาลไม่ให้ความเท่าเทียมกันทางศาสนากับชาวพุทธในการบริหารของรัฐบาลของโง ดิญ เสียม (Ngô Đình Diệm) อดีตประธานาธิบดีประเทศเวียดนามใต้ ภาพการเผาตัวเองของพระทิก กวาง ดีก ถูกแพร่กระจายไปทั่วโลกและทำให้โลกหันมาจับตามนโยบายของรัฐบาลเสียม ส่วน

ช่างภาพ มัลคอล์ม บราวน์ ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ (Browne, Malcolm (1963), World Press Photo 1963) หลังจากท่านมรณภาพได้มีการนำร่างของท่านไปทำพิธีฌาปนกิจศพ แต่หัวใจที่ได้จากศพของท่านไม่ไหม้เป็น ถ้ำถ่าน ซึ่งมีการตีความว่าถึงความเมตตาและพุทธศาสนิกชนในเวียดนามยกย่องให้ท่านทิก กว่าง ดี๊ก เป็นพระโพธิสัตว์ และท่านได้ถูกนำรูปใช้ประกอบอัลบั้มของวง เรจอะเกนสต์เดอะแมชชีน

ภาพพระภิกษุในพระพุทธศาสนาใช้ไฟเผาตัวเองเพื่อยืนยันถึง วิธีการต่อสู้ เรียกว่าตายอย่างมีอุดมการณ์หรือตายเพื่อส่วนรวม พระพุทธศาสนากล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนหมู่มาก” ดังนั้นความตายของท่าน จึงเป็นการตายเพื่อคนอื่น ไม่ได้ตายเพื่อยอมแพ้ แต่เป็นการตายเพื่อต่อสู้และยืนยันความมุ่งมั่นและปกป้อง ตายแบบนี้ โลกจดจำ อนุสาวรีย์จึงถูกสร้างเพื่อระลึกถึงความมุ่งมั่น ตั้งอยู่บนถนน Nguyễn Đình Chiểu พุดอย่างนี้คงฟังคำวนไม่ออก ก็คำวนง่าย ๆ ว่า ห่างจากตลาดเบญกัณฑ์ (Ben Thanh Market) ประมาณ 1 กิโลเมตร โดยประมาณ หรือถ้าคำนวณต่อไปอีกว่า ถ้าใครเคยไปพิพิธภัณฑ์สงคราม (War Museum) หรืออนุสรณ์สถานเอกราช (Independent Palace) ถ้าเดินด้วยเท้าก็ประมาณ 900 เมตร ไปตามถนน Nguyễn Đình Chiểu ถึงจุดตัด Cách Mạng Tháng 8 อันเป็นทางสี่แยกก็เป็นอันถึง ก็จะพบอนุสาวรีย์ของท่าน คณะพวกเราในฐานะเป็นชาวพุทธด้วยกัน ก็เลือกที่จะไปคารวะดวงวิญญาณในสถานที่อันเป็นช่องของการต่อสู้ของท่าน เมื่อมาแล้ว จึงมาคารวะ แม้จะเป็นเพียงการคารวะบรรณด้วยการขับผ่านหาที่จอดไม่ได้ แต่ก็เป็นการแสดงออกต่อจิตวิญญาณของการต่อสู้ด้วยความเคารพ ใครอยากรู้ อยากอ่าน เกี่ยวกับงานและเหตุการณ์ของท่าน มีการนำมาสร้างเป็นสารคดี สะท้อนเหตุการณ์ในช่วงเวลานั้น “Documentary film of Bodhisattva Thich Quang Đức during his self-cremation for the Dharma cause” และถูกกล่าวถึงในงานเขียน อาทิ ในงานของ Hammer, Ellen J. (1987) ในหนังสือชื่อ A Death in November: America in Vietnam, 1963 ที่กล่าวเหตุการณ์ความตายของท่าน Jacobs, Seth (2006) ผลงานค้นคว้าเรื่อง Cold War Mandarin: Ngo Dinh Diem and the Origins of America's War in Vietnam, 1950–1963 และในงานของ Jones, Howard (2003) เรื่อง Death of a Generation: how the assassinations of Diem and JFK prolonged the Vietnam War ถึงงานจะพูดถึงสงครามเวียดนามโดยรวม ๆ แต่ก็มีกล่าวถึงและให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์การเผาตัวของท่านด้วย รวมไปถึงการสื่อสารในอีกหลายช่องทางเพียงแค่นี้คำว่า พระทิก กว่าง ดี๊ก Thich Quang Đức ใน Google ข้อมูลของท่านหาอ่านได้ไม่ยาก การยกอดีต เพื่อสะท้อนปัจจุบัน ที่เป็นทั้งการเรียนรู้ ถอดบทเรียน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการก้าวเดินต่อไป เมื่อมาแล้วก็กราบคารวะด้วยจิตวิญญาณแห่งความเป็นชาวพุทธ ต่อมรณกรรมของท่านไว้ด้วยบันทึกการเดินทางนี้



Vihn Nghiem Pagoda Saigon วัดพุทธมหายานที่มีชื่อเสียงใน Ho Chi Minh

วัดในพระพุทธศาสนาอีกแห่ง ที่ Ho Chi Minh คือวัดวิญเจียม ภาษามกเวียดนามว่าวัดโหนดั่ง คงไม่มีใครไม่รู้จักวัด แห่งนี้ด้วยความเก่าแก่ เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรม และสิ่งสร้างอื่น ๆ ที่ควรค่าแก่การจดจำ ภาษามกเวียดมีความสำคัญอย่างไร จึงต้องไป หรือดูใกล้ให้ข้อมูลทำนองว่า เก่า มีความศักดิ์สิทธิ์ มีผู้นิยมไป กราบไหว้เคารพบูชา เมื่อภาษามกเวียดนามว่าคนนิยมไปวัดโหน หรือวัดโหนมีชื่อเสียงในโฮจิมินห์ ก็จะเป็นที่ ทราบกันดีว่า วันแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่และมีชื่อเสียง ของเมืองก๊กงไม่ผิด วัดตั้งอยู่ที่ถนน Kỳ Khởi Nghĩa street, Ward 7, District 3 มีความสำคัญอย่างไร ก็ต้องบอกว่าเป็นวัดมหายานที่มีชื่อเสียงอีกแห่งหนึ่งใน โฮจิมินห์ ที่มีข้อมูลว่า ใน ค.ศ.1964/พ.ศ.2507 หลวงพี่สองรูปคือหลวงพี่ Ven.Thích Tâm Giác และหลวงพี่ Ven. Thích Thanh Kiếm ที่เดินทางจากเวียดนามส่วนเหนือมายังเวียดนามใต้ แล้วก็ได้มีโอกาสสร้างวัดขึ้น ในไซ่งอนในเวลานั้น โดยได้แบบในการสร้างวัดมาจากวัด Vinh Nghiem ที่เป็นวัดต้นแบบ ที่มีประวัติว่าถูก สร้างขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 11 ที่ตั้งอยู่ที่ Đức La Village หมู่บ้าน Trí Yên ในจังหวัดบักซาง (Bắc Giang Province) ถัดตรงกับสมัยของจักรพรรดิหลี ท้าย โต (Lý Thái Tổ) (ครองราชย์ ระหว่าง ค.ศ. 1009–1028/ พ.ศ.1552-1571) ในราชวงศ์หลี (Lý Dynasty,ช่วงของการปกครอง ระหว่าง ค.ศ.1009-1225/พ.ศ.1552- 1768) คำนวณง่าย ๆ อาจฟังยากว่าช่วงโหนของช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ไทย ก็คิดง่าย ๆ ว่าเป็นช่วงเริ่มต้น ของอาณาจักรสุโขทัย (ราว พ.ศ.1792–พ.ศ.1981) และที่จังหวัดบักซางแห่งนี้ยังเป็นจุดกำเนิดของ นิิกาย Trúc Lâm (Bamboo Grove) อันสาขาหนึ่งของนิิกายเซ็น (Vietnamese Thiền) ที่มีจุดกำเนิด เป็นไปในแบบของเวียดนามเอง เรียกว่าที่ผสมระหว่างพุทธมหายานแบบเซ็น (ฌาน) ผสมกับขงเจื้อ (Confucianism) และผสมกับลัทธิเต๋า (Taoism) ออกมาเป็นนิิกายแบบเวียดนามในชื่อ Trúc Lâm ที่อาจ ติความเป็นกระบอกไม้ไผ่ ที่เป็นสัญลักษณ์ของความว่างเปล่าและไม่มีตัวตนตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาว่า ด้วย “สุญญตา” ว่างเปล่าก็คงไม่ผิด

นอกจากนี้ในวัดยังมีเจดีย์ Vinh Nghiem ที่มีข้อมูลว่าสร้างขึ้นระหว่างปี 1964-1971 ออกแบบโดย



สถาปนิกชื่อ Nguyen Ba Lang และเป็นการผสมผสานระหว่าง รูปแบบของญี่ปุ่นและเวียดนาม ถือเป็นหนึ่งในเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดแห่ง หนึ่งในเมือง มีหอคอยสูง 7 ชั้น พร้อมหลังคาแก้วสีแดงและราว บันไดวนสีทอง มองเข้ามาใกล้ๆ จะ ได้เห็นผนังแต่ละชั้นสลักด้วยองค์ พระพุทธรูป เดินขึ้นบันไดจะพบ สิ่งโตหินคอยเฝ้าอารักขา จากนั้น ขึ้นไปยังทางเข้าออกขนาดใหญ่ของ วัด ทันทีที่เข้ามาข้างใน สายตาคุณ จะมองเห็นองค์พระพุทธรูปสีทอง

องค์ใหญ่ ประดิษฐานอยู่บนแท่นบูชาที่อยู่ด้านหลังของห้อง ด้านล่างขององค์ท่านมีรูปปั้นขนาดเล็กจำนวนมาก มีเทียนและดอกไม้หลากสีที่คนนำมาถวายทิ้งไว้



ในห้องเล็กๆ ที่มีรูปภาพวางอยู่เพื่อเป็นการระลึกถึงผู้ที่ได้เสียชีวิตไปแล้ว ภายในห้องนี้มีแท่นบูชาอันที่ 2 ที่เต็มไปด้วยดอกไม้ประดับ โดยเป็นที่ตั้งของรูปปั้นเจ้าแม่กวนอิม ซึ่งเป็นเทพดาแห่งความเมตตา ในส่วนของวัด สิ่งที่เราเห็นจะเห็นสถาปัตยกรรม ในแบบเวียดนาม มีความสูงสูงประมาณ 7 ชั้น ความสูงประมาณ 30 เมตร โดยประมาณ โดยในวิหารจะมีรูปเคารพเป็นพระโคตมพุทธเจ้าในทรงแบบมหายาน (Gautama Buddha) และมีพระโพธิสัตว์ซ้ายขวาอันประกอบด้วยพระมัญจุศรีโพธิสัตว์ (Manjusri) และพระสมันตภัทรโพธิสัตว์ (Samantabhadra) วัดไม่ห่างจากโบสถ์นอร์เทอดิม (Saigon Notre-Dame Basilica) แห่งกรุงไซ่งอนมากนัก รวมไปถึงไปรษณีย์กลาง (Saigon Central Post Office) หรือพิพิธภัณฑสถานสงคราม (War Remnants Museum) ถ้าคำนวณจากแผนที่ในระบบ Google Map ก็ประมาณ 2 กิโลเมตรโดยประมาณ ที่สามารถเดินทางด้วยเท้า รถ และรูปแบบอื่น ๆ เพื่อการท่องเที่ยวได้ เพื่อใครเดินทางไปโฮจิมินห์เพียงลำพัง ก็สามารถท่องเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ ที่สำคัญเหล่านี้ได้อย่างสบายด้วยไม่ไกลมาก และที่สำคัญเป็นการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์ในพื้นที่ได้อย่างแน่นอน

เมื่อไหว้พระเยี่ยมชมสถานที่สำคัญคือวัดในพระพุทธศาสนาแล้วเราไปที่ไหนต่อ ก็ในแผนการเดินทางก็เป็นสถานที่สุดท้ายคือวัดจันทรังซี วัดเขมรในโฮจิมินห์ ซึ่งระยะทางคงไม่เกิน 500 เมตร จาก Vinh Giam Temple อันเป็นการสิ้นสุดการทางของทริปนี้ตามที่เราวางกำหนดหมายไว้ สถานีต่อไปวัดเขมรในเวียดนาม

วัดจันทรังซี (Wat Chantarangsay) พระพุทธศาสนาเถรวาทในกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในเวียดนาม

อาจมีคำถามว่าวัดเขมรทำไมมาอยู่ที่เวียดนาม ถามแบบคนไม่รู้เพราะคณะของพวกเราที่วัดเขมร ก็ต้องตอบแบบมีหลักฐานว่า ในประวัติศาสตร์กัมพูชา ดินแดนส่วนนี้ถูกจารึกเรียกในชื่อ “**ไปรังกอร์-ไพรรนคร**” หรือเมืองป่า ตามความหมายของชื่อเมืองที่ปรากฏในประวัติศาสตร์กัมพูชา (David Chandler,2009) รวมไปถึงคำว่า “**กัมพูเจีย**” หรือ “**เขมรกรอม**” จึงหมายถึงดินแดนที่เคยเป็นของเขมร หรือดินแดนที่มีชาวเขมรอยู่ ดังมีหลักฐานว่าในช่วงสมัยของจักรวรรดิเขมรโบราณดินแดนส่วนนี้เป็นของเขมร จนกระทั่งในสมัยพระบาทพระไชยเชษฐา ที่ 2 (Chey Chettha II/พระเจ้าชัยเชษฐาธิ ๒/ค.ศ.1576–1628/2119-2171) ครองราชย์อยู่กรุงอุตงค์ (ค.ศ.1618–1628/2161-2171) ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเวียดนาม คือ สมเด็จพระกัศวดีพระบรมราชินี (Nguyễn Thị Ngọc Vạn) (Nghia M. Vo; Chat V. Dang; Hien V. Ho,2008) เป็นธิดาของขุนนางตระกูลเหงียนฟุกเหงียน (Nguyễn Phúc Nguyễn/ค.ศ.1563–1635/2106-2178) ซึ่งมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองเว้ (Phú Xuân/Huế) ด้วยความสัมพันธ์นี้กษัตริย์เขมรได้อนุญาตให้เวียดนามภายใต้การ

ปกครองของเว็ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยยังเมือง “ไพรนคร” เพื่อปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในพื้นที่ทางการเกษตร ทั้งเพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์ไมตรี อาศัยอำนาจเวียดนามต่อต้านอำนาจสยาม ทั้งฝ่ายเขมรเองก็สนับสนุนการทำสงครามกับขุนนางตระกูลตริญ (Trinh) จนกระทั่งชนะในสงคราม “เหงียน-ตริญ” (Trinh-Nguyễn War/ค.ศ. 1627-1673/2170-2216) รวบแผ่นดินเวียดนามทั้งหมดได้สำเร็จ ดินแดน “ไพรนคร” จึงถูกรอครอบครองโดยพลตินัยจากเวียดนามนับแต่นั้นมา รวมทั้งการที่เขมรอ่อนแอ ถูกแทรกแซงทั้งจากไทยและเวียดนาม กระทั่งตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส (ค.ศ. 1862-1954/2405-2497) พร้อมกับเมื่อฝรั่งเศสให้เอกราชแก่อินโดจีน ดินแดนส่วนนี้ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของเวียดนาม ที่มาพร้อมกับการแยกเป็นประเทศเวียดนามเหนือ/เวียดนามใต้ หลังจากข้อตกลงในการเจรจาสันติภาพเจนีวา (Geneva Conference, 1954/2497) รวมทั้งการที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาอิทธิพลในเวียดนามพร้อมกับสงครามเวียดนาม (Vietnam War, ค.ศ. 1955-1975/2498-2518) กระทั่งรวมประเทศเป็นเวียดนามเดียวภายใต้การปกครองด้วยระบบคอมมิวนิสต์ ใน ค.ศ. 1975/2518 จนกระทั่งปัจจุบัน

ในส่วนกลุ่มชาติพันธุ์เขมร หรือที่เรียกว่าตัวเองว่า “แซมรกรอม” ก็ยังมีอยู่ในเวียดนาม ดังมีหลักฐานว่า “แซมรกรอม” เป็นดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของเขมรมีพื้นที่ประมาณ 89,000 ตารางกิโลเมตร (34,363 sq mi) โดยสัมพันธ์กับอาณาจักรเขมรโบราณยุคมหานคร นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (Jayavarman II,) ในช่วง ค.ศ. 802/1345 (Stuart-Fox, William, 1985 :p.6) “แซมรกรอม” มีที่ตั้งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำโขงที่ไปออกปากอ่าวของเวียดนาม และเป็นอีกหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ในจำนวนทั้งหมด 53 กลุ่มชาติพันธุ์ในเวียดนาม (Dang Nghiem Van, Chu Thai Son and Luu Hung, 1993: p.17) ในส่วนของประชากรจากหลักฐานของ Taylor (2014) ในงานค้นคว้าเรื่อง “*The Khmer lands of Vietnam*” ที่ให้ข้อมูลว่ามีคนเขมรในเวียดนามกว่า 7 ล้านคน ซึ่งขัดแย้งกับข้อมูลของรัฐบาลที่ให้ข้อมูลสถิติ (2009 Census) ว่ามีสถิติของ “เขมร” อยู่ที่ประมาณ 1,260,640 คน หรือในงานเขียนเรื่อง Ethnic Minorities in Vietnam ของ Dang Nghiem Van, *Chu Thai Son and Luu Hung* (1993 :p.17) ซึ่งผู้วิจัยเป็นชาวเวียดนาม ได้ให้ข้อมูลไว้สอดคล้องกับข้อมูลของรัฐว่ามีประชากรกว่า 1 ล้านคน

ในความรับรู้ของคนส่วนใหญ่จะรับรู้ว่าเป็นเวียดนามนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังปรากฏว่าในประเทศไทยมีวัด “อนัมนิกาย” หรือ “นิกายญวน” ที่มีที่มาจากเวียดนาม แล้วเถรวาทเป็นใครมาจากไหน ก็ต้องตอบไปว่า หลักฐานทางโบราณคดี ที่เมืองออกแก้ว (Okco) อาทิลักษณ์โบราณสถาน พระพุทธรูป เทวรูป สะท้อนให้เห็นถึงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของพระพุทธศาสนาในแบบเขมรแต่โบราณ ความเป็นชาติพันธุ์ “เขมร” ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มแม่น้ำโขง ในอดีตเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพระนคร ตามหลักฐานของ Nguyễn Sĩ Lâm (2004,p.35) ที่ปรากฏในงานวิจัยของ Mae Chee Huynh Kim Lan (2010,p.10) ให้ข้อมูลว่า “ตราวิน (Tra Vihn) เป็นพื้นที่ราบใหญ่สุดที่มีประชาชนเขมรอาศัยอยู่ พบพระพุทธรูป 13 แห่งและอวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทอีก 4 องค์” เท่ากับหลักฐานดังกล่าวยืนยันถึงความเกี่ยวเนื่องกับอาณาจักรก่อนพระนครและสมัยพระนครและการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยมีศูนย์กลางที่พระนคร จนกระทั่งมีการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทในสมัยต่อมา ซึ่งมีข้อมูลว่าพระราชโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Jayavarman VII, ค.ศ. 1125-1218/1724-1762) “ตามลินทะ” (Tamlintha)

ได้เคยไปศึกษาที่มหาวิหาร (Mahavihara) ศรีลังกา ระหว่าง ค.ศ.1180-1190/1723-1733 และนำพระพุทธรูปมาเผยแพร่และมีอิทธิพลในสมัยหลังพระนคร (David P.Chandler, Noble Ross Reat,1994) ดังหลักฐานบันทึกของโจว ต้า กวน (Zhou Daguan,1270-) ให้ข้อมูลว่า เมื่อมาถึงเมืองพระนครในเดือนสิงหาคม ค.ศ.1296/1839 พบว่าผู้คนนับถือพระพุทธรูปแล้ว (Zhou Daguan,2001) ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรโบราณรวมทั้งดินแดนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของเขมรนับถือพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน

สถิติวัดเถรวาทในเวียดนาม (ชาติพันธุ์เขมร+ชาติพันธุ์เวียดนาม)							
ที่	เมือง ที่ตั้ง	วัดเขมร	วัดเวียดนาม	ที่	เมือง ที่ตั้ง	วัดเขมร	วัดเวียดนาม
1	Hồ Chí Minh City	02	23	13	DakLak	0	1
2	An Giang	64	0	14	Đồng Nai	1	16
3	Bà Rịa Vũng Tàu	1	7	15	Hậu Giang	15	0
4	Bạc Liêu	22	0	16	Huế City	0	6
5	Bến Tre	0	1	17	Khánh Hòa	0	1
6	Bình Dương	0	3	18	Kiên Giang	74	1
7	Bình Định	0	1	19	Quảng Nam	0	2
8	Bình Phước	2	2	20	Sóc Trăng	92	0
9	Bình Phước	0	1	21	Tiền Giang	0	4
10	Cà Mau	7	0	22	Trà Vinh	141	1
11	Cần Thơ	12	1	23	Vĩnh Long	13	5
12	Đà Nẵng	0	1	รวมทั้งหมด (529)		452	77

ตาราง 1 สถิติวัดเถรวาทในประเทศเวียดนาม จำแนกเป็นตามกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและชาติพันธุ์เวียดนาม ที่มา : Mae Chee Huynh Kim Lan (2010). Theravda Buddhism in Vietnam. p 92

จากข้อมูลที่เสนอมาจึงประมวลได้ว่า วัดเขมรจึงมีอยู่ในเวียดนาม ดังมีหลักฐานตามตารางว่า มีเกือบ 500 วัดในปัจจุบัน เมื่อพวกเรา มา วัดจันทรังษี อันเป็นวัดที่เนื่องด้วยเขมร กัมพูชา ที่มาพร้อมกับเมือง “**ไพรนคร**” กร่อนเสียงมาเป็น “**เซกอง/ไซงอน**” และมาเปลี่ยนเป็น “**โฮจิมินห์**” ในปัจจุบัน ล้วนเนื่องด้วยความเป็นกลุ่มชนและพื้นที่ของกัมพูชาตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในส่วนพระพุทธศาสนาในแบบเขมรตามหลักฐานที่พบนับแต่มีเมืองออกแก้ว อันเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรมหานคร “**นครวัด-นครธม**” และพระพุทธศาสนาก็มีพัฒนาการเป็นมหายาน เถรวาท และสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยวัดที่พวกเราไปเยี่ยมชมอีกวัดเป็นวัดพระพุทธศาสนาเถรวาทในกลุ่มชาติพันธุ์กัมพูชาหรือกลุ่มชาวเขมรในเวียดนาม โดยในการเข้าไปเราจะเห็นวัดจันทรังษีของเรา จึงพบว่าตั้งอยู่ในพื้นที่ประมาณสัก 2-3 ไร่ ประกอบด้วยอุโบสถ กุฏิที่พัก และวิหาร หอระฆัง โดยในอุโบสถจะมีภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ รูปแบบการวาดเป็นตระกูลสายช่างแบบเขมรสมัยใหม่ที่ปรากฏอยู่ที่วัด ในขณะที่พวกเราไปเยี่ยมวัดทางเจ้าอาวาส กำลังทำวัตรสวดมนต์ ตามแบบกิจสงฆ์ มีเพียบพระภิกษุลูกวัด ที่สอบถามได้ว่า เป็นนิสิตมาเรียนที่มหาวิทยาลัยสยาม ในประเทศไทยและเพิ่งเรียนจบและกลับมายังวัดแห่งนี้ เล่าให้ฟังว่า วัดแห่งนี้ก่อสร้างมาประมาณ 70 ปี เป็นวัดในกลุ่มของชาวพุทธเขมร และชาวเวียดนาม มีพระจำพรรษาอยู่ประมาณ 30 รูป เป็นศูนย์กลางของวัดเขมรในโฮจิมินห์ จนกระทั่งเจ้าอาวาสทำวัตรสวดมนต์เสร็จ Ven.Danh Lung ประมุขสงฆ์เถรวาท และดำรงตำแหน่งรองประธานสภาสงฆ์เวียดนาม คณะของเราได้สอบถามพูดคุยกับ



ทางเจ้าอาวาส โดยท่านพูดเป็นภาษาเขมร มีนิสิตเขมรที่เคยมาศึกษาในประเทศไทย และคณาจารย์เราอาทิ หลวงพ่อพระครูปริยัติวิสุทธิคุณ, ผศ. ดร. ในฐานะเป็นเขมรถิ่นไทย รศ.ดร.วาสนา แก้วหล้า ดร.ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และ ดร.พระปลัดสมชาย ปโยโค ส่วนใหญ่พอฟังออก และจับความได้ ก็สนทนากันตามประสาเขมรสูงเขมรต่ำ และเขมรกลางได้พบปะและสนทนากัน โดยท่านเจ้าอาวาสเล่าให้ฟังว่า มีคณะชาวพุทธไทย เดินทาง



มาทอดผ้าป่าเชื่อมสายสัมพันธ์ ไทยกัมพูชา จากจังหวัดสุรินทร์ ประเทศไทย โดยมีหลวงพ่อสุนทร หรือพระธรรมโมลี, ดร. เจ้าอาวาสวัดศาลาลอย รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ ได้นำคณะพุทธศาสนิกชนจากจังหวัดสุรินทร์ มาทอดผ้าป่า เมื่อปี 2547 ยังเป็นความทรงจำของท่านเจ้าอาวาส นอกจากนี้ พระ

ครูปริยัติวิสุทธิคุณ, ผศ.ดร. ผู้ช่วยอธิการบดี ยังได้สนทนาเรื่อง การแลกเปลี่ยนนักศึกษาระหว่างไทยกับพระนิสิตจากเวียดนามได้ กับ มจร วิทยาเขตสุรินทร์ด้วย และทางท่านเจ้าอาวาส ยังได้เสนอว่ามีโอกาสจะไปศึกษาดูงานที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์เป็นการตอบแทน จากนั้นคณะของพวก

เราได้ร่วมกันทำบุญถวายผ้าไตร 1 ไตร ปัจจัยเป็นเงิน เวียดนาม จำนวน 2 ล้านดอง ก็เทียบเป็นเงินไทยก็น่าจะประมาณ 2,000 พันกว่าบาทเห็นจะได้



เจอกันเพื่อจากจร แล้วจะย้อนได้คืนกลับ

การเดินทางก็มีสิ้นสุดปลายทาง การพบปะก็มีการจากลา คณะของพวกเราจึงส่งท้ายที่วัดเขมรในโอจิมินห์ และเดินทางต่อไปยังสนามบิน เพื่อเดินทางกลับประเทศไทย ด้วยสายการบินนกแอร์ และสายการบินแอร์เอเชีย ในเวลาประมาณ 2 ทุ่มครึ่ง

โดยประมาณ ซึ่งในการเดินทางครั้งนี้นับเป็นประสบการณ์ร่วมของการเดินทางที่น่าสนใจตื่นตาตื่นใจในหลายเรื่อง แต่ในการบันทึกเล่าเรื่องขอเล่าเฉพาะวัดและพระพุทธศาสนาที่พบเห็นเป็นประสบการณ์ทางตาเล่าสู่กันฟังในอีกชั้นหนึ่ง เป็นการบันทึกเล่าเรื่องตามช่วงเวลา ที่เป็นทั้งการบันทึกถึงช่วงเวลา บันทึกถึงเหตุการณ์ความทรงจำ และเหตุผลทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาดังนั้นพระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนามจะยังคงมีพัฒนาการร่วมกับสังคม ประเทศชาติ อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด อาจมีความหมัดจุด แตกต่างกันในเชิงนโยบายของการเกิดขึ้น และพัฒนาการตลอดระยะเวลาในแต่ละช่วงเวลาและการเกิดขึ้น แต่ทั้งหมดเกิดขึ้นภายใต้พัฒนาการของประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาในองค์รวมด้วยเช่นกัน การเดินทางของคณะพวกเราได้ทั้งส่วนภารกิจมหาวิทยาลัย คือการทำ MOU เพื่อลงนามความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย การเข้าร่วมประชุมสัมมนา การเสนอผลงานทางวิชาการเพื่อพัฒนาตนเองของคณาจารย์ ซึ่งนับเป็นย่างก้าวของการเริ่มต้นในการพัฒนาอาจารย์ของตัวเองในแต่ละท่าน เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนางานวิชาการและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในองค์รวมต่อไป

คิดว่าคงได้ประโยชน์ ประทับใจ และการเผยแผ่องค์ความรู้ สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาร่วมกันต่อไป

Reference/ข้อมูลเสริมการอ่าน

- Browne, Malcolm. (1963). *World Press Photo 1963*. Amsterdam: World Press Photo.
- David Chandler. (1991). *The Land and People of Cambodia*. USA: Harper Collins Publishers.
- David Chandler. (2008). *History of Cambodia*. Fourth Edition. Philadelphia : Westview Press.
- Dang Nghiem Van, Chu Thai Son and Luu Hung. (1993). *Ethnic Minorities in Vietnam*, Hanoi : The Gioi Publishers.
- George Coedes. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia* ,tr, by Susan Brown Cowing. Honolulu: East West Center Press.
- Hammer, Ellen J. (1987). *A Death in November: America in Vietnam, 1963*. New York City: E. P. Dutton.
- Huỳnh Kim Dung, (2008). *Tác Động Của Lịch Đối Với Di Sản Văn Hóa Phật Giáo Nam Tông Khmer Ngành Khmer tỉnh Trà Vinh, "Affection of Tourist toward Cultural Legacy of Khmer Theravāda Buddhism at Tra Vinh Province"*, B.A Thesis, HCMC: Opening University.

- Ian Harris. (2005). *Cambodian Buddhism, History and Practice*. Bangkok: O.S. Printing House.
- Jacobs, Seth. (2006). *Cold War Mandarin: Ngo Dinh Diem and the Origins of America's War in Vietnam, 1950–1963*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Jones, Howard. (2003). *Death of a Generation: how the assassinations of Diem and JFK prolonged the Vietnam War*. New York: Oxford University Press.
- Lê Hương.(1974).*Sử Liệu Phù Nam “Historical Datas of Funan”*.Vietnam: Sai Gon.
- Mae Chee Huynh Kim Lan. (2010). A Study of Theravada Buddhism in Vietnam. *Thesis of International Master Degree of Arts Programme*. Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University
- Nghia M. Vo; Chat V. Dang; Hien V. Ho (2008-08-29). *The Women of Vietnam*. Saigon Arts, Culture & Education Institute Forum. Outskirts Press.
- Nguyễn Tài Thư (2008), *History of Buddhism in Vietnam*. Cultural heritage and contemporary change: South East Asia.
- Nguyễn Sĩ Lâm,(2004). Kiến Trúc Chùa Khmer Nam Bộ Dưới Tác Động của Tư Tưởng và Kiến Trúc Phật Giáo Ấn Độ, “Architecture of Khmer Temple under Affection of Indian Buddhist Architecture and Thought”, *M.A Thesis*, HCMC: Architecture University.
- Phra Palad Raphin Buddhiso and Others. (2018). Annam Niyaka Buddhism on Vietnamese Style in Thailand : History and Development. *Proceeding on The 1st International Annual Conference Southeast Vietnam Outlook 2018*. Thu Dua Mot University-Trường Đại Học Thủ Dầu Một,Binh Duong Province,Vietnam, 6-8 December 2018.
- Tỳ Kheo Thiện Minh, Sử Du Nhập Phật Giáo Nguyên Thủy Đến Việt Nam. (2008).“Propagation of Theravāda Buddhism to Vietnam”, *Theravāda Buddhism Magazine*, Nov, 11th November, 2008).
- Taylor P. (2014) *The Khmer lands of Vietnam: environment, cosmology and sovereignty*. National University of Singapore Press.
- Ven . Tran Duy Hieu. (2008/2551). A Study of Annam-Nikaya in Thailand. *The Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)*. Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Wu Zhibin.(2017). The Development of Chinese Nikaya Mahayana Buddhism in Thailand. *Chinese Studies Journal*, Faculty of Humanities and Social Science ,Dhomburi Rajabhat University.Vol 10 No 2 (2017) : July-December 2017 : 169-185.